

GAZDASÁG & TÁRSADALOM

Journal of Economy & Society

TARTALOM

Koudela Pál

Gazdaság és biztonságpolitika: a kelet-ázsiai régió határainak formáló erői

Nedelka Erzsébet

Gazdasági struktúraváltozások és válságok kapcsolata
– különös tekintettel a posztsovjet térségre

Parapatits Zsolt

A klímaváltozás, a világgazdaság és a klímapolitika kölcsönhatásai

Balázs István Tóth

Sundry Observations on Urban Security and Terror-Resistant Action Plans
in Urban Areas

Michaela Čiefová

Workspace – the Example of Austria

Antal Takács

Storytelling in multinational environment

Balázs Soós

Die ersten Schritte aus der Krise von führenden österreichischen Unternehmen
– eine retrospektive finanzielle Analyse

2017/1

Gazdaság & Társadalom

Journal of Economy & Society

Főszerkesztő / Editor: Prof. Dr. Székely Csaba DSc

Főszerkesztő helyettes / Deputy Editor: Prof. Dr. Kulcsár László CSc

Szerkesztőbizottság / Associate Editors:

Dr. Székely Csaba DSc • Dr. Fábián Attila PhD • Dr. Joób Márk PhD • Dr. Kulcsár László Csc • Dr. Obádovics Csilla PhD • Törőné dr. Dunay Anna PhD

Tördelő-szerkesztő / Technical Editor: Takács Eszter

Nemzetközi tanácsadó testület / International Advisory Board:

Prof. David L. Brown PhD (Cornell University, USA) • Dr. Csaba László DSc (Közép Európai Egyetem, Budapest) • Dr. Rechnitzer János DSc (Széchenyi István Egyetem, Győr) • Dr. Nigel Swain PhD (School of History, University of Liverpool, UK) • Dr. Caleb Southworth PhD (Department of Sociology University of Oregon, USA) • Dr. Szirmai Viktória DSc (MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest) • Dr. Irena Zavrl, Ph.D (FH Burgenland, University of Applied Sciences)

Közlésre szánt kéziratok / Manuscripts:

Kéziratokat kizárólag e-mailen fogadunk, nem őrünk meg, s nem küldünk vissza!
A kéziratok formai és szerkezeti követelményeit illetően **lásd a folyóirat hátsó belső borítóját.** / We accept APA style only.

A kéziratokat és a közléssel kapcsolatos kérdéseket a következő e-mail címre várjuk: /
Send manuscripts and letters by e-mail only to: **nedelka.erzsebet@uni-sopron.hu**
A közlésre elfogadott kéziratok összes szerzői és egyéb joga a kiadóra száll. /
Acceptance of material for publication presumes transfer of all copyrights to the Publisher.

A kéziratok értékelésére a két irányban titkos lektorálási eljárást alkalmazunk: a tanulmányt két külső bíráló olvassa át, akik számára a szerző kiléte ismeretlen. Két irányban titkos eljárásról lévén szó, a folyamat egésze során a szerzők sem ismerhetik a lektorok kilétét (és a lektorok egymást sem). /

The articles are reviewed using the 'Blind or Anonymous Peer Review'. This means that the content is reviewed by external reviewers and the author's identity is unknown to the reviewer. A double-blind peer-review process is where both the reviewer and the author remain anonymous throughout the process.

Ismeretésre szánt könyveket az alábbi címre várjuk / Send books for review to:

Nedelka Erzsébet
Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar
9400 Hungary Sopron Erzsébet u. 9.

Web oldal / Web page: <http://gt.nyme.hu>

Készült / Printed by:

Palatia Nyomda és Kiadó Kft.,
9026 Győr, Viza u. 4.

Előfizetés:

Példányonkénti ár: 1000 Ft
Éves előfizetés: 3500 Ft

ISSN 0865 7823

Copyright © 2017 Nyugat – magyarországi Egyetem Kiadó

Gazdaság & Társadalom

9. ÉVFOLYAM

2017.

1. SZÁM

TARTALOM

TANULMÁNYOK/STUDIES.....	3
Gazdaság és biztonságpolitika: a kelet-ázsiai régió határainak formáló erői <i>Koudela Pál.....</i>	5
Gazdasági struktúraváltozások és válságok kapcsolata – különös tekintettel a posztszovjet térségre <i>Nedelka Erzsébet.....</i>	26
Sundry Observations on Urban Security and Terror-Resistant Action Plans in Urban Areas <i>Balázs István Tóth.....</i>	51
Perception of Intercultural Issues and Cultural Differences in Intercultural Workspace – the Example of Austria <i>Michaela Čiefová.....</i>	70
Storytelling in multinational environment <i>Antal Takács.....</i>	82
Die ersten Schritte aus der Krise von führenden österreichischen Unternehmen – eine retrospektive finanzielle Analyse <i>Balázs Soós.....</i>	100
KÖNYVISMERTETÉS/ BOOK REVIEW	129
Mi a lényeges most: hogyan győzhetünk a könyörtelen változás, kegyetlen vetélkedés és megállíthatatlan innováció világában <i>Parapatits Zsolt.....</i>	131
Szociálpolitika <i>Resperger Richárd.....</i>	137
ABSTRACTS IN ENGLISH	143

Gazdasági struktúraváltozások és válságok kapcsolata – különös tekintettel a posztszovjet térségre¹

Nedelka Erzsébet²

ABSZTRAKT: A gazdasági válságok kutatása 2008-2009 óta reneszánszát éli, számos közgazdász tanulmányozza napjainkban is a témát. Azonban ezen kutatások többsége a válságok tüneteire és annak gazdasági következményeire koncentrálnak, illetve csak egy országot tesz az elemzések középpontjába. Csupán kevés munka található, ami hosszú távú, egy-egy régióra, országcsoportra kiterjedően mutatná be a válságok természetét. Kutatásomban a posztszovjet térség országait vizsgálom, annak érdekében, hogy találjak közös pontot a válságaik és struktúraváltozásaik között, illetve, hogy megállapítsam van-e kapcsolat a gazdasági nyitottság és a válság súlyossága között. A tanulmány két fő forrásra támaszkodik, a téma szempontjából releváns tudományos szakirodalomra és a gazdasági folyamatok, struktúraváltozások mérésére alkalmas hivatalos statisztikára. A szakirodalom feldolgozását követően, a gazdasági folyamatok bemutatása és jellemzése, a struktúraváltozások elemzése kap hangsúlyos szerepet, valamint egy korrelációs vizsgálat az országok gazdasági teljesítményei közötti kapcsolat meghatározása érdekében. Végül a kapott eredmények alapján levonom következtetéseimet.

KULCSSZAVAK: gazdasági válság, struktúraváltozás, posztszovjet térség

JEL kódok: N15, O11

Bevezető

2008-2009 során számos elmélet született a válság kialakulásának magyarázatára. Egyes közgazdászok úgy tekintettek a válságra, mint a gazdasági struktúraváltozás velejárójára vagy éppen előszelére, míg mások ettől a feltevéstől mereven elzárkóztak, és csupán az európai országok vezetői által előszeretettel hangoztatott mentségnek gondolták, amivel az elhúzódó gazdasági depressziót és a megszorításokat magyarázzák. Ez előbbi nézet ne-

¹ „Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-16-3-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.”

² Nedelka Erzsébet tanársegéd, Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar, Sopron (nedelka.erszebet@uni-sopron.hu)

ves képviselője Stiglitz, aki a strukturális változásra válságot kiváltó tényezőként tekint, ami a technológiai folyamatok és a globalizáció velejárója, amit a piacok gyakran nem tudnak megfelelően kezelni. Az egyik fő válságot gerjesztő változásnak a jövedelmi egyenlőtlenségeket és a kereslet meghaladó kínálatot tekinti. Azonban meglátása szerint a változások kezelhetők lennének aktív kormányzati szerepvállalással (Stiglitz, 2012).

Baker (2008) és Krugman (2013) ennek ellenkezőjét vallja, meglátásuk szerint a strukturális változás nem nevezhető meg sem a válság okaként, sem következményeként. Ők a munkaerő-piaci elemzésekből kiindulva a válságot ciklikusnak ítélik. Ezen túlmenően Krugman, vitázva Brooks és Marcus közgazdászokkal a New York Times hasábjain, a szerkezetváltozást mint magyarázatot a magas munkanélküliségre, strukturális „humbognak” tartja. Felhívja a figyelmet arra is, hogy Európában gyakran emlegetik a strukturális reformok szükségességét, de csak mint mentséget az évek óta tartó gazdasági depresszióra; és eszközként használják a szociális kiadások lefaragására.

Tanulmányomban összehasonlítom a posztszovjet térség országainak gazdasági helyzetét a rendszerváltást követő válság, illetve a 2008-2009-es válság időszakában, magyarázatot keresve arra, hogy miért is nem volt jelentős visszaeséssel járó, tartós válság ebben a régióban – a Balti államok kivételével – 9 évvel ezelőtt. Külön figyelmet szentelek az elemzés során azon mutatók és változások elemzésére, amelyek utalnak a gazdasági és pénzügyi rendszerek szerkezetváltozásaira, ugyanis meglátásom szerint a struktúraváltozások válságot generáló folyamatok, amelyeket elkerülni nem lehet, csak enyhíteni.

Vizsgálni fogom az „áthárítás” lehetőségét is, tehát feltételezem, hogy a posztszovjet térség országaiban a gazdasági kibocsátás esetleges csökkenése egyes államok esetében, elsősorban a külső hatásoknak volt köszönhető, mint amilyen az olajárak drasztikus visszaesése volt. Feltételezésemet Artner Annamária (2014) munkájára alapozom, amelyben magyarázattal szolgál a fejlett és fejlődő országoknál eltérő időben tapasztalható válságokra. Ezek okaként az „áthárítás” jelenségét említi meg, melynek értelmében a tőkefelhalmozás feszültségei és terhei másutt jelentkeznek, mint ahol keletkeztek és ez érthető országok és régiók közötti viszonyra is. Az áthárítás kapcsán megjegyzi, hogy a második világháború óta, e folyamatok a piaci mechanizmusokon keresztül éreztetik hatásukat, a globális tőkeciklusok velejárói és egyben a centrum országok válságból történő kilábalásának feltételei is. Meglátása szerint – Rozsnyai Ervin munkásságát alapul véve –

szerkezeti válságnak tekinthetők a 2008-2009-es események és utal a korábbi válságok hasonló jellegére is. A régi technológiát új váltja, azonban ezen új technológia megfelelő kiaknázásához nemcsak a termelés szerkezetének átalakulása szükséges, de elengedhetetlen a meglévő intézmények reformja, megújulása, illetve új intézmények létrehozása.

Az „áthárítás” jelenségének vizsgálatához kapcsolódva, elemezni fogom tanulmányomban a régió országainak pénzügyi és külkereskedelmi nyitottságát is. A Világgazdasági Kutatóintézet által kiadott „A globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások” című sorozat első kötetében Szanyi Miklós írásában kifejtette, hogy azok az országok, melyek nyitottak és erőteljesebben részt vesznek a világgazdasági folyamatokban, „súlyos helyzetbe kerülhetnek”, ugyanakkor a kevésbé integrált feltörekvő országokat sem fogja érintetlenül hagyni, külkereskedelmi kapcsolataikon keresztül beszívárog a belső piacokra (Szanyi, 2009). Erre alapozva, vizsgálni fogom azon feltételezésem, mely szerint azokban a posztszovjet országokban, ahol a gazdaság zárt volt, illetve mérsékelten nyitott, a 2008-2009-es válság nem járt súlyos következményekkel, valamint tartós gazdasági visszaeséssel, szemben a nyitott, a világgazdasági folyamatokba jobban integrálódott országokkal.

Módszertan és források

A tanulmány két fő forrásra támaszkodik, a téma szempontjából releváns tudományos szakirodalomra és a gazdasági folyamatok, struktúraváltozások mérésére alkalmas hivatalos statisztikákra. A szakirodalom feldolgozása során azon kutatásokra helyeztem a hangsúlyt, melyek a posztszovjet térség fejlődésével, külkereskedelmi és részben külpolitikai kapcsolataival, a rendszerváltás utáni gazdasági válságaikkal és bizonyos mértékig a belpolitikai változásokkal foglalkoznak. Másodsorban, a tanulmány fontos forrását képezik a gazdasági folyamatok bemutatásához és jellemzéséhez, a struktúraváltozások elemzéséhez szükséges statisztikai adatok. A cikk során elemezni fogom a gazdaságok fejlődési vonalát bemutató, mind a külkereskedelmi kapcsolataikat ismertető és jellemző, mind a struktúraváltozásokra utaló adatokat és azokat ábrák és táblázatok segítségével szemléltetem. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a statisztikai adatok esetében törekedtem azok kellő kritikával történő alkalmazására, és elsősorban a nemzetközi szervezetek adatbázisait tekintettem relevánsnak, de elengedhetetlen volt a nemzeti statisztikai hivatalok adatainak a

bevonása is az elemzésekbe. Az adatok pontos forrását minden esetben a szövegközben vagy a lábjegyzetben pontosan feltüntettem.

A tanulmány elsősorban a nemzetközi gazdaságtan témakörébe sorolható, de érinti a nemzetközi politikai gazdaságtan és a nemzetközi kapcsolatok tudományterületeit is. A cikk több mint két évtizedes időkeretet ölel át, kiindulópontját a rendszerváltás, azaz 1992-es év jelenti és a vizsgálat egészen napjainkig terjed. A két évtizedes időszak során kiemelt figyelmet szentelek a válságjelenségeknek (ázsiai válság időszaka), összehasonlítom a gazdaságokat statisztikai adatok segítségével, és törekszem olyan közös pontok megtalálására az egyes országok esetében, amik struktúraváltozásokra utalhatnak.

Elméleti áttekintés

Fogalmak tisztázása

A strukturális válságok a makrogazdasági válságok közé sorolhatók. A 2008-2009-es események hatására a jelenség újra az elemzések középpontjába került és több közgazdász is vitázott arról, hogy a „globális” válság valójában ciklikus válság vagy inkább strukturális válságnak tekinthető-e. A ciklikusság esetében, a gazdasági válság egy olyan fázisa a gazdasági ciklusnak, amikor árutöbblet keletkezik egy olyan időszakban, amikor a lakosság vásárlási „kapacitása” korlátozott, ez a termelés csökkenéséhez, ebből kifolyólag a vállalkozások csődbe meneteléhez és munkanélküliséghez vezet. A gazdasági visszaesést mélyíti a pánik, a bizonytalanság és a jövő miatti aggodalom (Haralambie, 2011). A konjunkturális válságok Mészáros István (2012) megfogalmazása alapján lezajlanak és túllendül rajtuk adott ország anélkül, hogy a meglévő gazdasági szerkezetén változtatni kellene. Ez persze nem azt jelenti, hogy nem lehetnek súlyosak az ilyen válságok, de a rendszer alapvető működéséhez – annak megoldása érdekében – nem kell hozzányúlnia a gazdaság irányítóinak és szereplőinek. A válságok súlyosságához hozzájárulhat, ha több ciklus leszálló ága is egyszerre találkozik – jellemzően egy Kitchin, egy Juglar és egy Kondratyev-ciklus találkozása okozhat súlyos visszaeséseket, de már két ciklus találkozása is okozhat jelentős megtorpanást, ahogy ez 1982-ben az adósságválság, illetve az 1990-es években a dotcom válság idején is megfigyelhető volt.

A strukturális válságot a gazdaság több területén egyszerre megmutató szerkezeti problémák generálják. A leggyakoribb ilyen szerkezeti

problémát okozó tényező a jövedelem-eloszlás és a foglalkoztatás, de Schumpeter elmélete alapján a technológia-átalakulások is ide sorolhatók. Ez utóbbi esetében – ahogy a válságok fogalmának ismertetésekor már említettük – a régi technológiák (struktúrák) elavulttá válnak és fokozatosan új technológiák veszik át a helyüket. A folyamat akár több évtizedig is tarthat és stagnálással, vagy akár visszaeséssel is járhat. Ilyenkor strukturális válságról beszélhetünk. A munkaerőpiac strukturális problémái esetén a kereslet és a kínálat nem találkozik egymással, ezért bizonyos területeken munkaerőhiány mutatkozik, míg más területeken munkaerőtöbblet alakul ki – megmutatkozhat regionális és szakmai értelemben is. A munkaerő strukturális problémái a gazdaság szerkezetátalakulására vezethetők vissza. Ahogy az új technológia meghonosodik, új tudást igényel, ami nem áll rendelkezésre megfelelő mennyiségben, így munkaerőhiány lép fel ebben az ágazatban. Míg a régi technológia elavulttá válik és már nincs szüksége a korábbiakhoz hasonló mértékű munkaerőre, akik így a munkaerőpiac kínálati oldalán jelennek meg. Amíg e munkanélkülivé vált emberek nem sajátítják el az új technológiához szükséges új tudást, addig fennmarad a munkaerőpiac egyensúlytalansága. Azok, akik pedig meg tudják tartani a régi technológiát alkalmazó szektorban munkájukat, már nem tudnak akkora jövedelmet elérni, mint az új szektorban foglalkoztatottak, ami végül elvezet a harmadik fő strukturális problémához, a jövedelem-eloszlás egyenlenségéhez. A válságokat megelőzően jellemzően két folyamatot figyelhetünk meg: a jövedelmek koncentrációját és a háztartások eladósodását. A gazdasági növekedés haszna egyre nagyobb mértékben kerül a gazdagokhoz, míg a válság következtében az eladósodott háztartások számára a hitelek törlesztése egyre nagyobb nehézséget jelent. Az elbocsátások és a hiteltörlesztés jelentette teher az alacsony jövedelmű háztartások számának megemelkedését és a szegénységi küszöb alatt élők számának megnövekedését eredményezi. (Stiglitz (2012) szerint a 2009 és 2010 között elért növekedési többlet több mint 90%-a a felső 1%-nál realizálódott). A szerkezeti válsághoz hozzájárulhat e három fő tényező mellett a kereskedelem, a piaci verseny, a fiskális kiadások strukturális problémája is.

(Megjegyzendő, hogy a munka mellett a tőke esetében is ugyanezen folyamatok figyelhetők meg. Tehát a tőkés a régi technológiájú ágazatokban már nem tudnak akkora hasznot elérni, mint az új technológiát alkalmazó ágazatban. Kezdetben az új technológia még kockázatos, ezért az abba investálók nagyobb hozamot érhetnek el. Ahogy elkezd megho-

nosodni az új ágazat, egyre többen merik tőkéjüket a régi technológiát alkalmazó ágazatból kivonni és az új szektorba befektetni, így a hozamok is folyamatosan csökkennek. Azonban azok, akik időben mertek váltani, jelentős jövedelemnövekedést értek el és ezért a tőkések oldalán is megfigyelhető a jövedelmi különbségek növekedése).

A szerkezeti válságok súlyosságát az okozza, hogy sokáig elfedi a mélyben rejtőző gondokat a gazdasági növekedés, ezért csak későn derül fény a tényleges problémákra és a válság kirobbanásakor nemritkán félre is értelmezik azokat – valamely pénzügyi válsággal összekeverik a szerkezeti válságot. Kezdetben nem a tényleges okozókra irányul a figyelem, hanem csak tüneti kezelés történik, ami még inkább súlyosbítja a problémákat.

Válságok és szerkezeti átalakulás kapcsolata

2008-2009 után egyre több közgazdász foglalkozott a gazdasági struktúraváltozással és a strukturális reformok szükségességével. Európában pedig a politikusok jelszavává vált a strukturális reform kifejezés. Maga a fogalom az évtizedek során sokat változott és új tartalommal bővült. Egészen az 1980-as, 1990-es évekig az elméletek a mezőgazdaság szerepének csökkenésével és az ipar, valamint a szolgáltató szektor megerősödésével foglalkoztak. Egyes közgazdászok vizsgálták a szerkezetváltozás társadalomra gyakorolt hatását és figyelmeztettek a gyors változások mind szociálisan, mind gazdaságilag negatív követelményeire.

Marshall teóriájában a szerkezetváltozást a munkamegosztás befolyásolja, ami valójában egy folyamat, ami nyomást gyakorol a termelési egységek folyamatos belső újraszervezésére és magára a gazdasági struktúrára. Amennyiben ez a változás gyorsan következik be, az intézmények nem tudják azt követni, stabilitásukat megtartani, és ahogy a természetben, úgy a társadalomban sem következhetnek be hirtelen ugrások (*natura non facit saltum*) válság nélkül (Marshall, 1920).

Young új iparágak megjelenésével azonosítja a strukturális változásokat, amihez a lehetőséget a piacok bővülése, a specializáció és a növekvő hozam teremti meg (Young, 1928). A növekvő hozamok hozzájárulnak a technológiai fejlődéshez is, ami az én meglátásom szerint akcelerátorként hatott az 1800-as évek végén, az 1900-as évek elején a strukturális változásokra.

Fischer, kortársaitól eltérően, már 1935-ben a szolgáltató szektor felemelkedését jósolta a mezőgazdaságot és az ipart követően. Elméletében

a munkaerő és a szükséges forrás a mezőgazdaságból először az iparba, majd onnan a szolgáltató szektorba áramlik. Ez azért következhet be, mert az ipar termelése nagyobb ütemben növekszik, mint a kereslet. A folyamat – Fisher megállapítása szerint – nem lesz problémamentes.

Clark, függetlenül Fisher kutatásaitól, maga is megjósolta a terciér szektor felemelkedését 1940-ben megjelent „Conditions of Economic Progress” című munkájában. A munkaerő oldaláról ábrázolta ő is a kérdést: a munkaerő először a mezőgazdaságból a feldolgozóiparban, majd a szolgáltató szektorba fog áramlani, amit azzal magyaráz, hogy a fogyasztói kereslet is egyre inkább elmozdul a szolgáltatások irányába, ahogy a feldolgozott termékek iránti igény egyre jobban kielégítődik (Clark, 1940). Schumpeter 1943-ban a *Capitalism, Socialism and Democracy* című könyvében a kapitalizmus strukturális változását, mint mutációt írja le. Younghoz hasonlóan megállapítja, hogy az ipar folyamatosan változtatja a gazdaság szerkezetét megsemmisítve a régi formákat, újakat hoz létre. Ez a folyamat nem más, mint a kreatív rombolás, aminek alapvető eleme az innováció, és ami nélkülözhetetlen tényezője a kapitalizmus működésének (Schumpeter, 1943). Schumpeter modelljét továbbfejlesztette és kibővítette Perroux, aki a gazdasági szereplők közötti egyenlőtlenségre helyezi a hangsúlyt. Elméletében az innováció gerjesztette változás nem egyformán hat a gazdasági szereplőkre, ezért a szereplők közötti kapcsolat (kölcsonhatás) aszimmetrikus és a kialakult erőviszonyok visszafordíthatatlanok. A „domináns hatás” miatt a neoklasszikus általános egyensúly nem alakul ki, helyette strukturális változás, nem kiegyensúlyozott növekedés és polarizáció következik be (Perroux, 1950).

Az 1960-as 1970-es években, a fejlődélméleti kutatásokban domináns szerepe volt Lewis kétszektoros modelljének, ami a mai napig szerves részét képezi a szerkezetváltozási elméleteknek. Megkülönböztette a fejlett országok kétszektoros gazdasági szerkezetét a fejlődő országok duális gazdasági szerkezetétől. Ez előbbi esetben, a vidéki szektorban, alulfoglalkoztatás és nulla határtermelékenység figyelhető meg, míg ez utóbbi esetében a kibocsátás növelésének érdekében folyamatos munkaerőigény. A modell középpontjában az a folyamat áll, aminek során a munkaerő áthelyeződik egyik szektorból a másikba a magasabb munkabérek és a kedvezőbb megélhetési feltételek miatt. Az ipar termelésének fokozódásával nemcsak a munkaerő-igény növekszik, de a gyártulajdonosok profitja is, ami lehetőséget ad a beruházásokra, ami tovább erősíti az ipart és modernizálja azt. Az ipar erősödésével párhuzamosan a mezőgazdaság hozzájárulása az ország

gazdasági teljesítményéhez folyamatosan csökken. Ez azonban nem fogja vissza a béreket az iparban, segítve a magasabb fokú és folyamatos gazdasági növekedést. Ugyanakkor a fejlődő országokban a tradicionális szektor sakkban tartja a modern szektorban a munkabéreket. Ez utóbbi ágazatban ugyanis korlátlan mennyiségben áll rendelkezésre a munkaerő, ami a modern szektorba áramolva (hogyan az ország a folyamatosan növekvő exportkínálatát biztosítsa) a munkabéreket a létminimumhoz közeli szinten tartja. Meglátása szerint, a fejlődő országokban az elmaradottság felszámolása érdekében, az állam aktív szerepvállalására van szükség, a duális gazdaság folyamatos felszámolására, az ipar és az oktatás fejlesztésére (Lewis, 1954).

Lewis modelljével párhuzamosan szokták említeni Chenery strukturalista modelljét. Chenery az egymás utáni folyamatokra koncentrálnak, amikben keresztül nemcsak az iparnak, illetve magának a gazdaságnak, de az intézményi rendszernek is átalakul a szerkezete. Eközben új iparágak telepednek meg, amik helyettesítik a mezőgazdaságot. Az átalakuláshoz a beruházások és megtakarítások mellett szükséges mind az emberi, mind a fizikális tőke felhalmozódása. A strukturális változások során megváltozik a termelés szerkezete, a fogyasztói kereslet összetétele, az erőforrások felhasználása, a nemzetközi kereskedelem és maga a lakosság is. Lewis-val ellentétben Chenery nem gondolja, hogy a fejlődő országok még inkább elmaradottak lesznek a nemzetközi kereskedelemben való részvétel során a cserearányromlás miatt, véleménye szerint a fejlődő országoknak éppen, hogy lehetőségük van hozzáférni a fejlett országok tőkéjéhez, technológiájához, feldolgozott termékeikhez – amit mint átalakulást gyorsító tényezőt azonosít; és nem utolsó sorban ezek az országok exportpiacot is jelentenek a fejlődésnek (Chenery, 1982).

Káldor Miklós a struktúraváltozást a fejlődés részének tekinti, aminek során a termelés erőforrásai átcsoportosításra kerülnek a tradicionális szektorból a feldolgozóiparba, azon belül is a magas tudást igénylő, mérnöki területekre. Egyetért Lewis-val, hogy a mezőgazdaság kezdetben korlátlan munkaerő-kínálata előbb-utóbb kimerül. Azonban a feldolgozóipar nem tudja a teljes munkaerőt felszívni, de ahogy a gazdaság „éretlen” szakaszból átlép a fejlettség állapotába, úgy megnő a szolgáltató szektor munkaerő-igénye csökkentve a munkanélküliséget. Káldor azonban figyelmeztet, hogy a technikai fejlődés következtében radikálisan és gyorsan csökken a munkaerő-igény az iparnak, de az elbocsátások helyett rejtett munkanélküliség alakul ki (Káldor, 1966).

Kuznets a „Modern Economic Growth” című könyvében a gazdaságban és társadalomban bekövetkező strukturális változásokra mint a növekedés nélkülözhetetlen folyamataira tekint. Ezek a változások egy mintázatot mutatnak, kirajzolva az eltolódást a mezőgazdaságról az iparra és a szolgáltató szektorra, a kisebb méretű termelőegységekről a nagyobbakra, a személyes vállalkozásokról a személytelen nagy gazdasági cégekre és a fizikai munkáról a szellemi foglalkoztatásra. Vizsgálatai során megállapítja, hogy a jövedelmek eloszlása a strukturális változás hatására megváltozik, megerősödik a középosztály és a felső osztály, ahol szellemi foglalkozásúak és magasan képzett fizikai dolgozók vannak. A gyors változások miatt mind a gazdaság, mind a társadalom szerkezetében konfliktusok alakulnak ki, ami a történelem során nem egyszer polgárháborút eredményezett (Kuznets, 1974).

Az 1970-es évek közgazdászai közül Victor Fuchs volt az, aki Fisher és Clark után ismételten a szolgáltató szektor fontosságát emelte ki a struktúraváltozás folyamatából. Vizsgálatai az amerikai gazdaságból, pontosabban annak munkaerőpiacából indultak ki, de később beigazolódni látszottak más „nyugati” államokban is. Hosszú idősoros elemzésével ő is arra a következtetésre jutott, hogy a szolgáltató szektor meg fog erősödni és a legnagyobb „foglalkoztatóvá” válik. Elméletének újdonsága a nők gazdaságban betöltött szerepének vizsgálata volt. Úgy vélte, hogy az ipar felnőtt férfimunkaerő igényességével ellentétben, a szolgáltató szektor inkább a női munkaerőtől fog függeni, korosztálytól függetlenül. A női munkaerő bevonásának pedig – meglátása szerint – pozitív hatása lesz a gazdaságra, ugyanis havi bérükkel növekedni fog a háztartások fizetőképes kereslete (Fuchs, 1968).

A strukturális változás, illetve maga a struktúra fogalma, függőségi iskola megjelenésével új kontextusba kerül. Ez az új kontextus nem más, mint a centrumperiféria-elmélet. A függőségi iskola atyjának is tekintett Raúl Prebisch megfogalmazásában a strukturális változás az iparosítást jelenti és a mezőgazdaság részarányának csökkenését; de egyben egy olyan folyamatot is, aminek következtében a periférián elhelyezkedő ország ráébred kiszolgáltatottságára a centrummal szemben. A kiszolgáltatottság alatt ő azt értette, hogy sem a politikai, sem a gazdasági, sem a társadalmi döntések nem a periférián, hanem a centrumban születnek, amik aztán befolyásolják a periféria bel- és külpolitikai viszonyait. A strukturális változások, meglátása szerint, nem fájdalommentesek, de ő elődjeihez képest ezt másként értelmezi. Amikor a társadalom ráébred függőségi viszonyára és

kísérletet tesz annak megszüntetésére, akkor a centrum (gyakran) büntető lépésekkel reagál, extrém esetben katonai beavatkozással (Prebisch, 1984).

Celso Furtado, aki szintén a függőségi iskola egyik alapítója, a történelmi szemlélet fontosságát hangsúlyozza. A strukturális változások megértéséhez véleménye szerint nélkülözhetetlen a történelem tüzetes vizsgálata. Maga a strukturális változás a fejlődéssel járó folyamat, ami jelentős változásokat okoz a kereslet szerkezetében és a kínálat összetételében. Ahogy a kereslet diverzifikáltabb lesz, és a termelékenység megnövekszik, egyre jobban megnő a döntéshozók felelőssége is. Amennyiben a gazdaság szerkezete rugalmas és a döntéshozók is megfelelő gyorsasággal reagálnak, akkor hozzájárulhatnak nemcsak a további növekedéshez, de a fejlődéshez is (Furtado, 1976).

Lámfalussy Sándor már 2005-ben figyelmeztetett a Tudományos Világfórumon tartott előadásában a struktúraváltozás hirtelen felgyorsulására. Ő struktúraváltozás alatt az egyes iparok komparatív előnyének elvesztését érti, ami a jobban fizető munkalehetőségek reményében a munkaerő „elengedésével” jár. A professzor úr azonban figyelmeztet, hogy könnyelműség lenne feltételezni, hogy ez egy gyorsan lezajló, fájdalommentes folyamat. Épp ellenkezőleg, az új iparhoz szükséges új tudás elsajátítása és a földrajzi mobilitás igenis nehézségekkel jár és ezért egyre nagyobb szükség van „egy hatékony védőhálóra” az európai országokban (Lámfalussy, 2006).

Syrquin, Kuznetsből kiindulva, tanulmányaiban a leggyakoribb fogalommagyarázatot használja, ami alapján a strukturális változás hosszú távú tartós változás. A folyamat során megváltozik az egyes szektorok fontossága és a gazdasági tevékenység helyszíne (urbanizáció). A szélesebb értelemben az intézményi változásokat is beletartoznak (Syrquin, 2007).

Roubini több interjúban, cikkben és könyvében is foglalkozik a strukturális reformokkal, amin ő többek közt az infrastruktúrális, a munkaerőpiaci és fiskális politikai változásokat érti, valamint a kereskedelem további liberalizációját és a külföldi tőkebefektetések magasabb fokú nyitottságát; és ezeket a változásokat, reformokat a növekedés kulcstényezőjének tartja (Roubini, 2011).

Magas István, elszakadva a konkrét fogalommagyarázattól, az alábbiakban értelmezi a struktúraváltozást: „*a társadalmi–gazdasági rendszerek esetében [...] olyan sajátos öntanuló, önszervező rendszerekről is szó van, amelyek a róluk alkotott képet, állítást, következtetést szintén ma-*

gukba szívják, megtanulják, felhasználják, kihasználják, vagy éppen (viszsa)élnek velük. Tehát szinte alaptermészetük, hogy változnak és alkalmazkodnak” (Magas, 2010).

Csáki György az átalakuló országokkal kapcsolatban fogalmazza meg a szerkezeti változást, ami szerint ezen országokban nem az iparágakban lett nagyobb az innovációs tevékenység és nem is a gazdasági szereplők kezdtek el növekedni, új társaságokat alapítani, vagy lettek kutatóintézetekből új vállalkozások, hanem külföldi szereplők jelentek meg az egyes iparágakban és kezdtek el növelni kibocsátásukat. A külföldi tőke megjelenése megváltoztatta a tényezőintenzitási arányokat a tőke javára, aminek következménye lett, hogy tőkeintenzív iparágak honosodtak meg, a meglévő iparágakban pedig megnövekedett a tőke szerepe (Csáki–Szalavetz, 2004)

A struktúraváltozásnak számos más értelmezése is van, ami során a közgazdászok a fejlődés fogalmával azonosítják, e szerzők műveire én azonban nem térek ki, mert dolgozatomban nem a tágabban értelmezett fejlődés-gazdaságtanra helyezem a hangsúlyt, hanem annak egy kis szelvére csak. Éppen ezért nem kerülnek külön említésre azon közgazdászok és szociológusok sem, akik a strukturális kérdésekkel, változásokkal és az elmaradottság kérdésével kapcsolatban a kapitalista rendszert elemzik, mint például Rosa Luxemburg, Samir Amin, Paul A. Baran, Giovanni Arrighi vagy éppen a francia marxisták, Michel Aglietta, Alain Lipietz. A fenti szerzők „fogalommagyarázata” az alábbiakban összegezhető tehát.

A szerkezeti változások alatt mind mennyiségi (növekedés), mind minőségi (fejlődés) változást értenek, amiben meghatározó szerepe van az iparnak és a szolgáltatásoknak, míg a mezőgazdaság egyre inkább háttérbe szorul. A növekedés motorjának a tőkefelhalmozást tekintik és főleg a függőségi iskola keretén belül kiemelt hangsúlyt kapnak a külföldi erőforrások, úgy, mint a tőke és technológia.

A gazdasági struktúraváltozás és válságok kapcsolatának gyakorlati vizsgálata

A struktúraváltozás és a nyitottság vizsgálatának statisztikai lehetőségei

A struktúraváltozás elméleti feldolgozásának és modellezésének ellenére kevés olyan szakirodalom található, melyben a szerző(k) konkrét mutatószámok segítségével próbálná(k) bemutatni magát a struktúraváltozást és

nemcsak a háromszektoros gazdaság egyszerű idősoros vizsgálatára hagyatkozna(nak), vagy összetett, részletes statisztikai adatokat igénylő input-output táblákat állítanának össze figyelembe véve az alszektorokat is, mint amilyen a Leontief-féle modell. A tanulmány vizsgálati céljainak megfelelően két releváns indexet találtam, amik segítenek bemutatni a struktúraváltozást a délkelet-ázsiai régióban. Az első index alkalmas a három fő gazdasági szektor GDP-arányos részesedésének idősoros változásának bemutatására, ezt szokás Norm of Absolute Value indexnek, Michaely indexnek vagy Stoikov indexnek is nevezni (Michaely, 1962; Stoikov, 1966):

$$NAV_{s,t} = 0,5 * \sum_{i=1}^n |x_{[it]} - x_{[is]}|, \quad (1)$$

ahol x_i a gazdasági szektorok két időszak, t és s közötti részarányának változását mutatja. A második index a módosított Lilien-index (Modified Lilien Index), ami nem a szektorok teljesítményének, hanem a munkanélküliség egyes szektorokon belüli adott időszakok közötti változását veszi alapul és ezek segítségével határozza meg a struktúraváltozás „mértékét” (Stamer, 1999):

$$MLI = \sqrt{\sum_{i=1}^n x_{[is]} * x_{[it]} * \left(\ln \frac{x_{[it]}}{x_{[is]}}\right)^2}, x_{[is]} > 0, x_{[it]} > 0, \quad (2)$$

ahol az x_i most a foglalkoztatás gazdasági szektorok szerinti megoszlásában bekövetkezett változását mutatja. A két mutató nulla és egy közötti számot eredményez, amennyiben a nullához közelebbi eredményt kapunk az azt jelzi, hogy nem következett be jelentős struktúraváltozás a vizsgált időszakban, míg az egyhez közelebbi végeredmény nagyobb volumenű arányeltolódást jelez a gazdasági szektorok között. Ez utóbbi mutató a hiányos adatsorok következtében a posztsovjet térségre nem alkalmazható. A Michaely/Stoikov-index azonban megfelelőnek bizonyult. Az index által kapott értékeket összevetettem magának a bruttó hazai kibocsátásnak a változásával, és annak érdekében, hogy kapcsolatot találjak a két adatsor között az egyes tagállamokra nézve korrelációs vizsgálatot végeztem, továbbá meghatároztam azon időszakokat, boxplot diagram segítségével, amelyekben a struktúraváltozás az előző évekhez viszonyítva kiugró értéket mutatott.

A nyitottság kérdését két oldalról közelítettem meg. Egyrészt vizsgáltam a külkereskedelmi nyitottságot, másrészt a pénzügyi nyitottságot. Ez előbbi meghatározásához az export és az import átlagát viszonyítják a GDP-hez az alábbi módon:

$$\text{külkereskedelmi nyitottság} = ((\text{Export} + \text{Import})/2)/\text{GDP}. \quad (3)$$

A pénzügyi nyitottságot az IMF szakemberei (Philippe R. Lane és Gian Maria Milesi-Ferretti) által kidolgozott két mutató segítségével elemeztem. Az indexek – számos korábbi indextől eltérően – nem jogi korlátozások/szabályozások bináris változókká alakításával, hanem arányskálák segítségével kerülnek meghatározásra és a be- és kiáramló tőke nagyságát mérik. Az IFIGDP – International Financial Integration³ – összegzi egy ország teljes követeléseinek és tartozásainak állományát és azt a GDP-hez viszonyítja. A GEQGDP – Gross Equity Integration⁴ – ezen teljes állományból csupán a portfólió- és működőtőke-befektetések tulajdonviszonyt megtestesítő részét összegzi

$$\text{IFIGDP} = \frac{FA+FL}{\text{GDP}}, \quad (4)$$

$$\text{GEQGDP} = \frac{(PEQA+FDIA+PEQL+FDIL)}{\text{GDP}}, \quad (5)$$

ahol FA és FL a teljes külső kötelezettség, illetve követelésállományt jelent, a PEQA a és a PEQL a tulajdonviszonyt megtestesítő portfólió befektetésekből eredő tartozások és követelések nagyságát, az FDIA és az FDIL pedig a működőtőke-beruházásokból eredő tartozások és követelések nagyságát mutatja. A két index célja, hogy segítse a nemzetközi pénzügyi integráció dinamizmusának vizsgálatát, legjellemzőbb vonásainak elemzését, valamint a külföldi követelések és kötelezettségek megtérülésének elemzését különböző összetételű portfóliók esetében (Lane, Milesi-Ferretti, 2003).

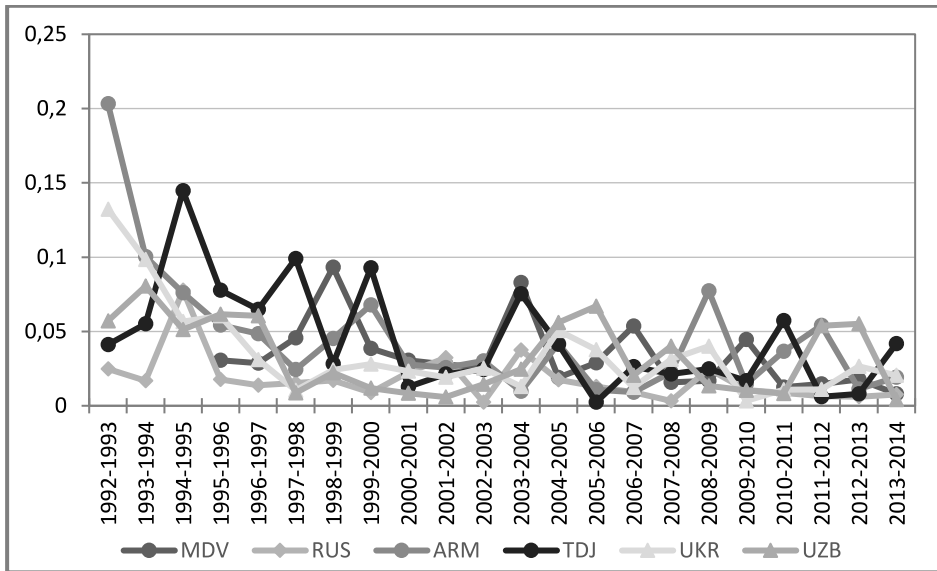
³ Nemzetközi Pénzügyi Integráció

⁴ Bruttó Saját Tőke Integráció

A posztszovjet térség struktúraváltozása a rendszerváltástól napjainkig

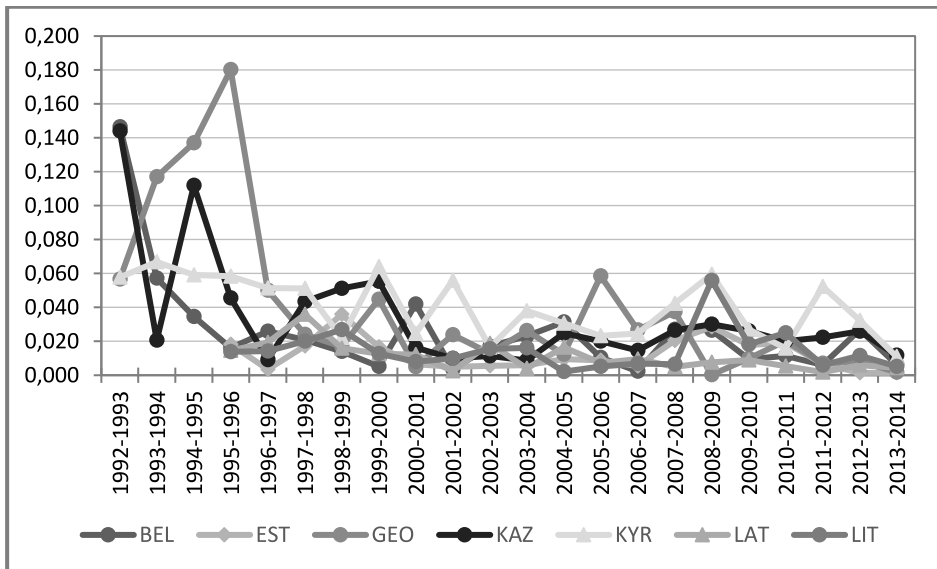
A Szovjetunió 1991-es összeomlását követően nemcsak a szovjet rendszer bomlott fel, de maga a Szocialista Köztársaságok Szövetsége is és 15 új állam született, akiknek mind politikai, mind gazdasági nehézségekkel kellett szembenézniük. A rendszerváltás következtében a korábbi, állam irányította rendszert felváltotta a piaci mechanizmusokon alapuló gazdasági modell. Azonban ez nem egyik napról a másikra következett be, hosszú folyamat eredménye volt, amelynek a kezdetén a korábbi struktúra összeomlott és ez jelentős mértékű gazdasági visszaesést eredményezett. 1991 és 1992 között a bruttó hazai kibocsátás átlagosan 21%-kal esett vissza, majd az ezt követő két évben további 11,5%-kal, valamint 12,5%-kal. A válság enyhülésének első jelei 1995-ben mutatkoztak meg, amikor egyre több állam tudott gazdasági növekedést felmutatni, úgymint Örményország, Észtország, Grúzia és Litvánia, de még továbbra is maradtak olyan országok, ahol 10%-ot meghaladó visszaesés volt megfigyelhető. Ezen államok közé tartozott Azerbajdzsán, Fehéroroszország, Türkmenisztán és Ukrajna is. A rendszerváltás előtti struktúrák átalakulása nemcsak a GDP változásában érhető tetten, hanem az elemzés során felhasznált Michaely/Stoikov mutató alapján is kirajzolódott, illetve a munkaerő szerkezetének vizsgálata is megerősítette.

A rendszerváltás évtizedében Moldáviában, Oroszországban, Örményországban, Tádzsikisztánban, Ukrajnában és Üzbegisztánban a struktúraváltozás többször meghaladta az 5%-ot. Fehéroroszország, Grúzia, Kazahsztán, Kirgizisztán, Észtország, Lettország és Litvánia mérsékeltabb struktúraváltozást mutatott és a rendszerváltás kezdeti időszakát követően 5% alatt maradt annak mértéke. Azerbajdzsán és Türkmenisztán pedig két szélsőséget képviselt a vizsgált országok között. Türkmenisztán a rendszerváltást követően 60%-os változáson ment keresztül 1992 és 1993 között, míg Azerbajdzsán gazdasági szerkezetének változása az 1992-es évet követően 6% alatt maradt. A kapott eredményeket az 1., 2. és 3. ábra szemlélteti.

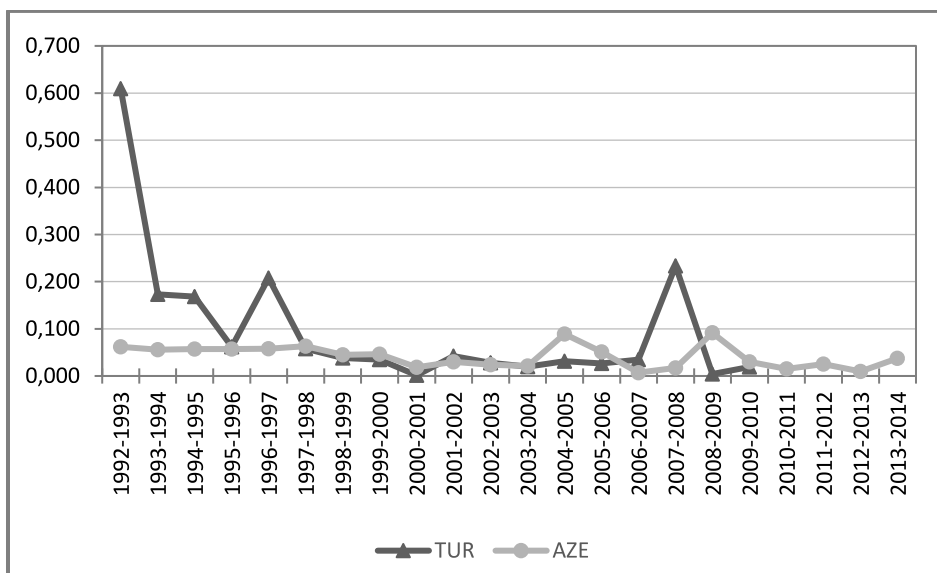
1. ábra: A Michael/Stoikov-index változása 1992 és 2015 között egyes posztszovjet államokban

Forrás: A Világbank adatbázisa alapján saját számolás és szerkesztés

2. ábra: A Michael/Stoikov-index változása 1992 és 2015 között egyes posztszovjet államokban

Forrás: A Világbank adatbázisa alapján saját számítás és szerkesztés, 1992–2015

3. ábra: A Michaely/Stoikov index változása 1992 és 2015 között egyes posztszovjet államokban

Forrás: A Világbank adatbázisa alapján saját számítás és szerkesztés, 1992–2015

Azon országokban, ahol a szerkezeti változások meghaladták az 5%-ot, ott az ipar jelentős és tartós visszaesése volt megfigyelhető a rendszerváltás következtében. A második csoportban (tehát azon országok esetében, ahol 5% alatt maradt a struktúraváltozás mértéke a Michaely/Stoikov-index alapján) az ipar kibocsátása nem esett vissza olyan mértékben, mint az első csoport államaiban, illetve 1997-ben az előző évhez viszonyítva már meghaladta a 4,5%-ot a szekunder szektor teljesítményének növekedése. A struktúraváltozás, a gazdasági szektorok GDP-arányos kibocsátásának megváltozása mellett, a munkaerő szerkezetében is tetten érhető. Azon országok esetében, ahol rendelkezésre álltak az adatok, egyértelműen kirajzolódott az ipari foglalkoztatottak arányának csökkenése szemben a szolgáltató szektorral, illetve egyes államok esetében ugyanezen változások láthatóak a mezőgazdaság–szolgáltató szektor relációjában is. Tehát ahhoz nem is férhet kétség, hogy ezekben az években a strukturális változások a válság velejárói voltak, illetve a szovjet rendszer idején bekövetkezett torzulások eredményezték magát a válságot. Magát a szerkezeti átalakulás folyamatát pedig az Ázsiai válság

zárta le, egyben utat nyitott a tartós gazdasági növekedésnek is. (A vizsgálatok során a Michaely/Stoikov-mutató alapján megállapítottam, hogy az Ázsiai válságot követően, az ezredfordulótól mérséklődtek a kiugrások és a változások rendre alacsonyabb százalékos értéket mutattak).

A 2008-2009-es válság időszakában szintén összevettem a gazdasági kibocsátást, a gazdasági szektorok GDP-arányos részesedését és Michaely/Stoikov-index adatait, kapcsolatot keresve azok között, annak érdekében, hogy meghatározzam egyes államokban miért nem volt visszaesés a világgazdasági válság következtében, míg más államok miért szenvedtek el súlyos kibocsátás-csökkenést. A szerkezeti változások a válságot megelőző öt évben Örményország, Azerbajdzsán, Grúzia, Kirgizisztán, Moldávia, Tádzsikisztán, Türkmenisztán, Ukrajna és Üzbegisztán esetében is átlagosan 2%-ot meghaladó mértéket mutattak, ugyanakkor gazdasági visszaesés ezen országok közül csak Örményországban, Moldáviában és Ukrajnában volt, ahogy ezt az 1. táblázat adatai is mutatják.

Ellenben olyan országokban, ahol a válságot megelőzően szerkezeti stabilitás mutatkozott, mint például a Balti államokban, a gazdasági kibocsátás visszaesése meghaladta a 10%-ot is. Tehát nem jelenthetem ki a posztszovjet térséget illetően, hogy a szerkezeti változások befolyásolták a gazdaságok stabilitását a 2008-2009-es időszakban. Más szempontból ugyanakkor megállapítható a kapcsolat a két mutató között. Azon években, amikor a GDP jelentős mértékben visszaesett (jellemzően 2009-ben), a gazdasági szektorok kibocsátásában is jelentősebb mértékű változás állt be egymáshoz viszonyítva. Ez azonban inkább tekinthető a válság következményének, mint előzményének.

**1. táblázat: A GDP és a Michaely/Stoikov-index változása
2003 és 2009 között**

		2003–2007 átlag	2008	2009
Örményország	GDP	13,06	6,90	-14,15
	Index	2,03	2,25	7,74
Azerbajdzsán	GDP	21,47	10,77	9,41
	Index	3,85	1,73	9,14
Fehéroro.	GDP	9,30	10,20	0,20
	Index	1,69	2,71	2,65
Észtország	GDP	8,22	-5,42	-14,72
	Index	0,70	2,04	2,86
Grúzia	GDP	9,65	2,31	-3,65
	Index	2,74	3,75	0,03
Kazahsztán	GDP	9,64	3,30	1,20
	Index	1,59	2,65	3,00
Kirgizisztán	GDP	5,11	8,40	2,89
	Index	2,66	4,23	5,96
Litvánia	GDP	8,66	2,63	-14,81
	Index	0,92	0,64	5,59
Lettország	GDP	9,86	-3,61	-14,33
	Index	1,12	0,50	0,76
Moldávia	GDP	5,86	7,80	-6,00
	Index	4,20	1,57	1,67
Oroszország	GDP	7,51	5,25	-7,82
	Index	1,59	0,33	2,48
Tádzsikisztán	GDP	8,56	7,90	3,80
	Index	3,40	2,14	2,48
Türkmenisztán	GDP	8,67	14,70	6,10
	Index	2,83	23,33	0,41
Ukrajna	GDP	7,88	2,30	-14,80
	Index	2,77	3,12	4,00
Üzbegisztán	GDP	7,22	9,00	8,10
	Index	3,65	4,01	1,34

Forrás: Az IMF adatai alapján saját számítás, Világbank adatbázisa, 2003–2009

A kutatás megkezdésekor feltételeztem, hogy nemcsak a szerkezeti átalakulások eredményezhetik a válságokat, hanem az „áthárítás” jelensége is tetten érhető a vizsgált régióban. Ennek megerősítése vagy megcáfolása érdekében nyitottsági vizsgálatokat végeztem a posztszovjet térségben. Két oldalról közelítettem meg a kérdést, ahogy azt korábban már ismertettem, mind a külkereskedelmi kapcsolatokat, mind a tőkeforgalmat vizsgáltam. Külkereskedelmi oldalról – első lépésben – a Kuznets-féle mutatót vettem alapul, ami az exportot és az importot viszonyítja az GDP-hez.

2. táblázat: A külkereskedelmi nyitottság változása 2006 és 2009 között

	2006	2007	2008	2009
Örményország	31%	29%	28%	29%
Azerbajdzsán	53%	48%	45%	37%
Fehéroroszország	62%	64%	65%	56%
Észtország	69%	68%	69%	58%
Grúzia	45%	45%	44%	39%
Kazahsztán	46%	46%	47%	38%
Kirgizisztán	60%	69%	73%	67%
Lettország	50%	48%	46%	43%
Litvánia	61%	57%	63%	53%
Moldova	69%	72%	67%	55%
Oroszország	27%	26%	27%	24%
Tádzsikisztán	40%	45%	44%	35%
Türkmenisztán	54%	57%	52%	60%
Ukrajna	48%	48%	51%	47%
Üzbekisztán	34%	38%	40%	34%

Forrás: A Világbank adatbázisa alapján saját számítás, 2006-2009

A 2. táblázat adatai alapján is jól látható, hogy a válságot megelőző években nyitottnak Fehéroroszország, Észtország, Kirgizisztán, Lettország és Litvánia, valamint Moldávia, Ukrajna és Türkmenisztán tekinthető. Ugyanakkor Fehéroroszország, Kirgizisztán és Türkmenisztán kibocsátása nem csökkent a válság éveiben, míg Örményországé és Oroszországé igen, holott nem minősülnek nyitott országnak az export-import forgalmuk alapján. (Meggjegyzendő, hogy Oroszország számára komoly gondokat okozott az olajárak csökkenése, jelentős bevételkiesést kellett elkönyvelnie a Föderációnak és valutája is folyamatosan leértékelődött. Ezek együttes hatásaként pedig csökkent a kibocsátása. Tehát ez esetben is egy külső hatás, egy külső

tényező befolyásolta az ország gazdasági teljesítményének változását. – Az orosz GDP és az olajárak között végzett korreláció 0,01-es szignifikancia szint mellett 96% feletti értéket mutatott.) Ez azonban még nem jelenti a függőségi viszony hiányát, hiszen kialakulhat az „áthárítás” a kereskedelmi partnereken keresztül is, amennyiben azok szerkezete nem diverzifikált. Erre jó példát szolgáltat maga Örményország is. Külkereskedelmi nyitottsága csak 30% körüli értéket mutatott a válságot megelőzően, ugyanakkor exportbevételeinek 50% az Európai Unió országaiból származott, további 18%-a Oroszországból, és több mint 6% Észak-Amerikából az OEC⁵ adatai alapján. Ezen partnereket a válság súlyosan érintette, melynek következtében lecsökkentették importjukat, ezért Örményország térségből származó exportbevételei is jelentősen visszaestek. Moldovánál szintén egy erős függőség látható, mind Oroszország, mind az Európai Unió tagállamainak irányába. Ez előbbi országba a kivitel 20%-a irányult, míg a Közösségbe 50%-a. Grúziánál már mérsékeltbb visszaesés (3,65%) figyelhető meg és egyben diverzifikáltabb partnerkapcsolat a kivitel oldalán. Az exportbevételek 20% az Európai Unió tagállamiból, 17%-a pedig Észak-Amerikából származott.

3. táblázat: A pénzügyi nyitottság alakulása a posztsovjet térség egyes államaiban 2007 és 2009 között

	2007		2008		2009	
	IFIGDP	GEQGDP	IFIGDP	GEQGDP	IFIGDP	GEQGDP
Örményország	79%	23%	77%	28%	134%	40%
Azerbajdzsán	221%	n.a.	200%	n.a.	n.a.	n.a.
Fehéroroszország	35%	6%	55%	9%	48%	10%
Grúzia	124%	44%	127%	46%	172%	60%
Moldávia	153%	32%	139%	33%	163%	39%
Kazahsztán	199%	37%	177%	30%	218%	42%
Kirgizisztán	136%	10%	136%	15%	196%	37%
Ukrajna	146%	30%	141%	29%	226%	48%
Észtország	304%	110%	269%	85%	328%	109%
Lettország	240%	33%	211%	27%	301%	37%
Litvánia	162%	40%	130%	25%	179%	38%
Oroszország	179%	86%	106%	27%	169%	64%

Forrás: Az IMF adatai alapján saját számítás, 2007–2009

⁵ The Observatory of Economic Complexity – <https://atlas.media.mit.edu/en/>

A 3. táblázat is megerősíti, hogy ezen országokban a pénzügyi nyitottság is alátámasztja az áthárítás lehetőségét, Örményország kivételével, ahol mérsékelt nyitottságot tapasztaltam csak.

Kirgizisztán esetében a partnerkapcsolat szintén magyarázatul szolgálhat – ez esetben nem a visszaesésre, hanem – a gazdasági stabilitásra, ugyanis az ország legfőbb partnere Svájc, mégpedig 33%-os exportrészesedéssel, ugyanakkor az Európai Unió a 10%-ot sem éri el, az USA és Kanada kirgiz importja pedig elenyésző. Továbbá pénzügyi nyitottságának mértéke és alakulása is hozzájárulhatott az ország stabilitásához. Az International Financial Integration alapján nyitott országnak tekinthető, ugyanakkor a Gross Equity Integration-mutató erős zártásról tanúskodik. Ennek magyarázata azonban egyszerű. A kirgiz gazdaságba kis mértékben fektetnek be a befektetők hosszabb távon, tehát nem preferálják a tulajdonviszonyt megtestesítő beruházásokat és maga az állam is korlátozza a lehetőségeket, valamint a kirgiz befektetők sem eszközölnék jelentős, hosszabb távú, külföldi tőkebefektetéseket. Ugyanakkor a rövidtávú, nem tulajdonviszonyt megtestesítő, könnyen mobilizálható tőkebefektetések GDP-hez viszonyított aránya magas.

Két ország külön magyarázatra szorul. Fehéroroszország és Türkmenisztán külkereskedelmi szempontból nyitott ország és sem partnerszerkezete, sem exportszerkezete nem diverzifikált. Ugyanakkor gazdasági kibocsátásuk a válságot megelőzően, a válság éveiben és azt követően is pozitív maradt. Türkmenisztán beruházási pozíciójáról nem állnak rendelkezésre adatok, így a pénzügyi nyitottsággal bizonyosan nem magyarázhatjuk az ország kiváló teljesítményét, valamint a szektor zártása önmagában nem is adna magyarázatot a folyamatos kibocsátás-növekedésre. Az országgal kapcsolatban azonban felmerül egy komoly probléma, a hivatalosan kiadott gazdasági mutatók sem feltétlenül fedik a valóságot. Erre többek között a CIA a World Factbookjában is több éve figyelmezteti a gazdasági szereplőket. Az országban a gazdasági adatokat állami titokként kezelték 2008 előtt és azt követően is (az elnökváltás után) számos hibára, hiányosságra hívja fel a szervezet a figyelmet.

Fehéroroszország esetében pénzügyi zártásról beszélhetünk, mind IFIGDP-je, mind GEQGDGP-je alacsony értéket mutat, ez azonban a válság elkerülésére adhatna magyarázatot, nem pedig a növekedésre. A gazdasági elemzők úgy vélik, hogy a kibocsátás-növekedés háttérében az olaj állhat. Az ország ugyanis Oroszországtól kedvező áron tudta beszerezni az olajat, míg re-export formájában, világpiacon, értékesítette azt átmenetileg. A

re-export ugyanis nem volt összeegyeztethető az orosz kereskedelmi megállapodásokkal, ezért a föderáció úgy döntött 2008-at követően, hogy folyamatosan felemeli a piaci áraknak megfelelő szintre mind az olaj, mind a földgáz árát, így Fehéroroszország re-exportból származó bevételei jelentősen visszaestek és napjainkban ennek egyértelmű hatását láthatjuk az ország GDP-jének alakulásában. Tehát a válságon átsegítette az országok ez a „trükk”, hosszabb távon azonban már érezteti negatív hatását.

Következtetések

A 2008-2009-es válság során számos tanulmány jelent meg, ami annak tüneteit magyarázta, a kiváltó okokról elsősorban csak „találgatások” születtek. (Erre mutatott rá Szentes Tamás is 2009-es „Válság és válságviták” című tanulmányában). Azonban már ekkor megmutatkozott, hogy a fejlett és a fejlődő régiót nem egyformán fogja érinteni a visszaesés, illetve bizonyos ország-csoportok továbbra is pozitív növekedést tudnak elérni. A válság mélypontjától eltávolodva mind több kutatás törekedett feltárni annak valós okait, de ezek középpontjába a magas jövedelmű országok kerültek, vagy a világ-gazdasági rendszer egészének működése (Blahó, 2012; Farkas, 2012).

A 2008-as időszakban, illetve közvetlenül azt követően, a tudományos élet neves képviselői hosszabb vitát folytattak a válság okáról, ahogy erre a tanulmány elején is rámutattam. Ezen vita során felmerült a struktúraváltozásnak mint válságot kiváltó tényezőnek a lehetősége is, azonban a kérdés tudományos igazolása nem következett be. A tanulmány során eltérő megközelítést alkalmazva, nem a fejlett, hanem a fejlődő országok egy választott csoportján keresztül törekedtem a vita eldöntéséhez hozzájárulni. Három feltételezésemmel kapcsolatban az alábbi megállapításokat tettem:

1. A struktúraváltozások a válságok előjeleként jelentkeznek, válságot generáló tényezőként tekinthetünk rájuk.
 - a. A Szovjetunió összeomlását követően egyértelműen szerkezetváltozások következtek be, amik a korábbi szerkezeti torzulások letisztulásának a következményei voltak. Ezek az átalakulási folyamatok az Ázsiai válsággal zárultak le, az ezredfordulót követően jelentős ingadozások, kilengések (Michaely/Stoikov-indexet alapul véve, 5-10% feletti változások) már nem voltak jellemzőek.

- b. A 2008-2009-es válság időszakában már nem mutatott ilyen egy-
séges képet a posztszovjet térség. Feltételezésem szerint, ebben
az időszakban is a nagyobb szerkezeti átalakulást mutató orszá-
gokban nagyobb mértékű kibocsátáscsökkenést kellett volna ta-
pasztalnom, adott esetben visszaesést is. Ugyanakkor az adatok
ezzel ellentétes eredményt mutattak. Olyan államokban, ahol a
gazdaság stabilnak bizonyult a válságot megelőzően (pl. Balti ál-
lamok), jelentős, akár 10%-ot meghaladó visszaesés volt.
 - c. A válság következtében, azokban az országokban, ahol tényleges
kibocsátáscsökkenés következett be, a gazdaságok szerkezetében
is jelentős mértékű változás állt be. Ez azonban a válság követ-
kezményének, és nem előzményének tekinthető.
- 2-3. A posztszovjet térség országaiban a gazdasági kibocsátás mérséklő-
dése, esetleges csökkenése, elsősorban a külső tényezőknek volt kö-
szönhető. Ezen külső tényezők a nyitottabb gazdaságokra nagyobb
hatást gyakoroltak, szemben a zárt gazdaságú országokkal.
- a. Az áthárítás, illetve külső hatások vizsgálata esetében sikerült
összefüggést kimutatnom. Egyes országokban – mint például a
Baltikum – már maguk a vizsgálatba bevont nyitottsági mutatók
megerősítették feltételezésemet, mások esetében – Örményor-
szág, Moldova – a partnerkapcsolatok jellegéből lehetett követ-
keztetni a függőségi viszonyra, amin keresztül a válság beszívá-
roghatott az országokba.
 - b. Az orosz gazdaság egyértelmű függőséget mutat az olajáraktól.
Amikor a 2008-as 140 US\$/hordó árról visszaesett az olaj, közel
40 US\$/hordóra, az ország bevételei jelentősen zsugorodtak. Ez-
zel párhuzamosan a rubel folyamatosan gyengült. 2008. január
elsejéről 2009. február elsejére 40%-ot veszített értékéből az
amerikai dollárhoz viszonyítva.

A gyakorlati példát jelentő ország elemzése után egyértelműen kiraj-
zódott, hogy első feltételezésem tévesnek bizonyul és a posztszovjet tér-
ségben nem jelenthető ki egyértelműen a struktúraváltozások válságot ge-
neráló hatása. Ugyanakkor ez nem jelenti a közöttük lévő kapcsolat felté-
telezésének elvetését is. A tanulmány során is láttuk, hogy ebben a tér-
ségben a válságot követően jelentkeztek a struktúraváltozás jelei, és e
folyamat feltárása, részletes megismerése új eredményeket hozhat a vál-
sághoz kapcsolódó területén. Szintén csak részben sikerült igazolnom a nyitottság

és a gazdasági kibocsátás közötti kapcsolatot, ugyanakkor kiegészítve az áthárítás, illetve a külső tényezők befolyásoló hatásával, már elfogadott-nak tekinthetjük azt.

Irodalom

- Artner, A. (2015): *Tőke, munka és válság a globalizáció korában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Blahó, A. (2012): Globális világgazdasági válság. A megoldások vitája. In: Daubner, K. – Zakar, A. – Balázs, J. (szerk.): *Régi dilemmák – új megoldások*. Kalocsa: Tudományos Mozaik.
http://www.tpfk.hu/n1/letoltesek/tudomany_napja/2012TM1.pdf
- Chenery, H. B. (1982): *Industrialization and growth: the experience of large countries* (No. 539). Washington, D.C: World Bank.
- Clark, C. (1940): *The Conditions Of Economic Progress*. London: Macmillan.
- Csáki, Gy. – Szalavetz, A. (2004): A működőtőke-vonzási képesség mint a versenyképesség mércéje. *Külgazdaság*, 48(3), 47-63.
- Farkas, P. (2012): A világgazdasági válság elhúzódásának mélyebb okairól. A pénzügyi egyensúlytalanságok és a modell. In: Farkas, P. – Meisel, S. – Weiner, Cs. (szerk.): *Elveszett illúziók – A világgazdaság tartós válságáról*. Budapest: MTA Világgazdasági kutatóintézet. www.vki.hu/es_doc/foti_konyv.pdf
- Fuchs, V. R. (1968): *The service economy*. New York: National Bureau of Economic Research.
- Furtado, C. (1976): *Economic development of Latin-America*. London: Cambridge University Press. <http://www.nber.org/chapters/c1154.pdf>
- Gereben, Á. (2011): *A FÁK – tegnap, ma, holnap – Környezettanulmányok*. Budapest: Uncius Kiadó.
- Kaldor, N. (1966): *Causes of the slow rate of economic growth of the United Kingdom: an inaugural lecture*. London: Cambridge University Press.
- Karimov, R. (2015): Development of Non-Oil Sector in Azerbaijan: Tendencies and Opportunities, *Journal of Business & Economic Policy*, 2(2), 39-52.
- Kuznets, S. (1974): Modern Economic Growth: Findings and Reflections. *The American Economic Review*. 63(3), 247-258.
- Lámfalussy, S. (2006): Társadalmi felelősség versus gazdasági hatékonyság. *Magyar Szemle*. 15(11-12), 60-75.
- Lane, P. R., Milesi-Ferretti, G. M. (2003). International financial integration. *IMF Economic Review*, 50(1), 82-113.
- Lewis, W. A. (1954): Economic Development with Unlimited Supplies of Labour. *The Manchester School*, 22(2), 139-191. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9957.1954.tb00021.x>

- Magas, I. (2010): *Világgazdasági folyamatok és pénzügyi liberalizáció 1970-2010*. Magyar Tudományos Akadémia.
http://real-d.mtak.hu/521/4/dc_289_11_doktori_mu.pdf
- Marshall, A. (1920): *Principles of Economics*. (8th edition). London: Macmillan.
- Michaely, M. (1962): *Concentration in International Trade*. Amsterdam: North Holland Publishing
- Naudé, W. (2009): *The Financial crisis of 2008 and the developing countries*. Helsinki: UNU/WIDER. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/84665/1/659524139.pdf>
- Perroux, F. (1950): Economic Space: Theory and Applications. *The Quarterly Journal of Economics*, 64(1), 89-104. DOI: <https://doi.org/10.2307/1881960>
- Prebisch, R. (1984): Five stages in my thinking on development. in: Meier, G. M., Seers, D. (ed.): *Pioneers in development*. New York: Oxford University Press. 173-191.
- Roubini, N. (2011): *Crisis economics. A crash course in the future of finance*. London: Penguin UK.
- Schumpeter, J. (1943): *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper&Brothers Publishers.
- Stamer, M. (1998): Interrelation between Subsidies, Structural Change and Economic Growth in Germany, A Vector Autoregressive Analysis, *Konjunkturpolitik*, 44(3), 231-253.
- Stiglitz, J. E. (2010): *The Stiglitz Report: Reforming the International Monetary and Financial Systems in the Wake of the Global Crisis*, New York: The New Press.
- Stiglitz, J. E. (2012): *The Price of Inequality: How today's divided society endangers our future*. London: Penguin UK.
- Stoikov, V. (1966): Some Determinants of the Level of Frictional Unemployment: A Comparative Study, *International Labour Review*, 93, 530-549.
- Syrquin, M. (2007): Structural change and development. *International Handbook of Development Economics*, 1, 48-67.
- Szanyi, M. (2009): A globális válság eredete, fő dimenziói és egyéb jellemzői, in: Farkas, P. (szerk.): *A globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások, 1. kötet, Világgazdasági súlyponteltolódások*. Budapest: Világgazdasági Kutatóintézet, 7-26. <http://vki3.vki.hu/kot/ecostat/01-Farkas.pdf>
- Szentes, T. (2009). Válság és válságviták. *Köz-gazdaság*, 2009(3), 45-68.
<http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/285/1/4-szentes.pdf>
- Velde, D. W. (2008): *The global financial crisis and developing countries: which countries are at risk and what can be done?* London: Overseas Development Institute.
https://iris.unive.it/retrieve/handle/10278/43411/31685/The%20global%20financial%20crisis%20and%20developing%20countries_Phase%202_Synthesis.pdf
- Young, A. A. (1928): Increasing Returns and Economic Progress. *The Economic Journal*. 38(152), 527-542. DOI: <https://doi.org/10.2307/2224097>

(A linkek ellenőrizve: 2017. december 1.)